

III. KOMUNIKATY

GRAŻYNA KUBICA
Instytut Socjologii
Uniwersytet Jagielloński

NATALIA JAKUBOVA
Instytut Wiedzy o Sztuce
Moskwa

LISTY MARII CZAPLICKIEJ DO LWA SZTERNBERGA

Dla antropologów zainteresowanych biograficznym wymiarem badań naukowych, a szczególnie problemem kulturowego i intelektualnego kontekstu, z którego rodzą się idee i praktyki badawcze, ważnym źródłem jest korespondencja między etnografami. Ujawnia ona często istotne okoliczności, a także motywacje i inspiracje badaczy, których próżno by szukać w ich pracach naukowych. Listy etnografów ukazują ponadto ważność badań terenowych jako doświadczenia i źródła twórczości naukowej, a także znaczenie osobistych kontaktów badaczy jako czynnika rozwoju nauki. Prezentujemy tutaj zbiór listów młodej adeptki antropologii, zainteresowanej Syberią, do doświadczonego badacza terenowego.

Maria Czaplicka (1884-1921), polsko-brytyjska antropolożka, pochodziła z Warszawy. Była uczennicą Wacława Nałkowskiego, który zachęcił ją do specjalizowania się w antropogeografii. W 1910 roku jako stypendystka Kasy Mianowskiego wyjechała na dalsze studia do Anglii. Najpierw pobierała nauki u Charlesa Seligmana i Edwarda Westermarcka w London School of Economics, razem ze swym polskim kolegą Bronisławem Malinowskim, a następnie w Oksfordzie, gdzie uzyskała Diploma in Anthropology. Z ośrodkiem tym związała się na kilka następujących lat. Po powrocie z kierowanej przez siebie Ekspedycji Jenisejskiej (1914-1915), w której uczestniczył jeszcze Amerykanin, Henry Usher Hall, oraz dwie Angielki: Maud Havilland i Dora Curtis, pracowała jako wy-

Fot. 1. M. Czaplicka – portret w *My Siberian Year* (2016).

kładowniczy etnologii w oksfordzkiej School of Anthropology. Musiała jednak ustąpić ze stanowiska, gdy wrócił z wojny kolega, którego zastępowała. Po nieudanych próbach znalezienia pozycji akademickiej w Polsce i Stanach Zjednoczonych (u boku Franza Boasa) osiadła w Bristolu, gdzie utworzono dla niej na tamtejszym uniwersytecie stanowisko wykładowczyni antropologii. Nieustabilizowana sytuacja życiowa i problemy emocjonalne doprowadziły do jej samobójczej śmierci¹.

Lew Szternberg² (1861-1927) był wybitnym rosyjsko-żydowskim antropologiem, którego zainteresowania tą dziedziną wiedzy zapoczątkowane zostały podczas pobytu na zesłaniu na Sachalinie za działalność w organizacji Narodna Wola (1889-1897). Jego badania dotyczyły Gilaków (czyli Niwchów), których język i kulturę poznał szczególnie dobrze, a także Oroków i Ajnów. W 1910

roku udał się do Kraju Amurskiego i jeszcze raz na Sachalin. Był dyrektorem Działu Antropologii w Muzeum Imperialnej Rosyjskiej Akademii Nauk imienia Piotra Wielkiego (czyli Kunstkamerge), a od 1918 roku profesorem antropologii na Uniwersytecie w Petersburgu³.

Czaplicka poznała Szternberga w Anglii w 1912 roku, podczas kongresu amerykańistów, który odbywał się w Londynie. Uczestniczyło w nim wiele ówczesnych sław antropologicznych, między innymi Franz Boas ze Stanów Zjednoczonych, a także dwóch Rosjan z Petersburga, byłych zesłańców politycznych na Syberię. Jeden z nich, Waldemar Jochelson, przywiózł wielką liczbę przezroczny i filmów, by zilustrować nimi sprawozdanie z wyprawy Riabuszyńskiego na

¹ Biografia Czaplickiej została opracowana w następujących publikacjach: Kubica 2015 (wraz z krytyczną analizą jej dzieła, omówieniem kontekstu kulturowo-institutionalnego oraz podstaw teoretyczno-metodologicznych badań biograficznych), Kubica 2006, 2013; Skowron-Markowska 2012.

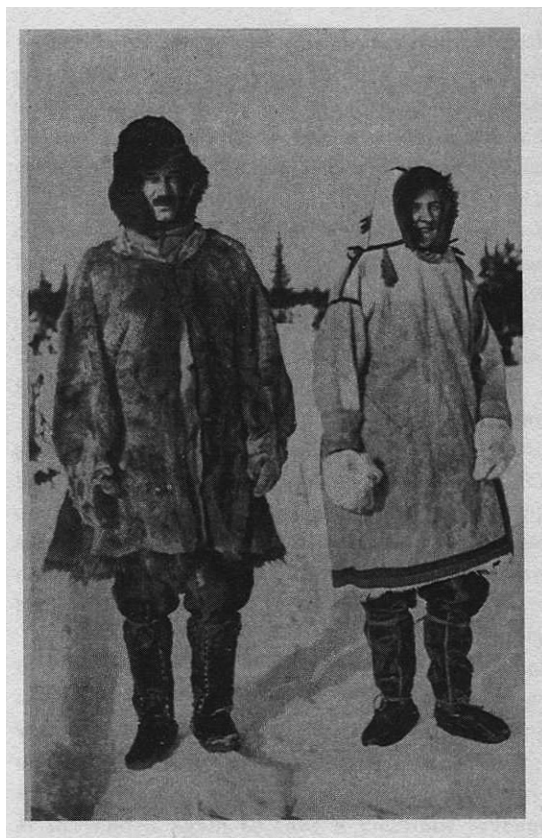
² Nazwiska podajemy w transkrypcji polskiej w tekście, a w bibliografii – w transliteracji; niektóre nazwiska pojawiają się w różnych formach ze względu na przyjęty w niektórych źródłach zangielszony sposób zapisu.

³ Biografia Lwa Szternberga została przedstawiona w doskonałym opracowaniu Sergeia Kana (Kan 2009).

Aleuty i Kamczatkę. Drugim był Lew Szternberg, który wygłosił referat o Niwchach i innych rdzennych ludach, i poparł koncepcję „turano-ganowańskiego” typu organizacji społecznej Lewisa Henry’ego Morgana. Referat spotkał się z dużym zainteresowaniem. Szternberg został wtedy wybrany wiceprzewodniczącym Towarzystwa Amerykanistów (Kan 2009: 171-172).

Na jeden dzień uczestnicy kongresu przyjechali do Oksfordu, gdzie oprócz wizyt w Bodleian Library i Asmolean Museum byli zaproszeni na uroczysty lunch, a wieczorem na *garden party* w Somerville College, którego członkinią była wtedy Czaplicka. Po zakończeniu kongresu, korzystając z obecności wielu znanych uczonych z całego świata, zorganizowano w Royal Anthropological Institute konferencję, mającą na celu przedyskutowanie propozycji przyszłego międzynarodowego kongresu antropologicznego. Najwyraźniej właśnie podczas tych spotkań oksfordzki mentor Czaplickiej Robert Marett powziął ideę wykorzystania zdolności językowych polskiej uczennicy, a przede wszystkim znajomości rosyjskiego, i postanowił zlecić jej opracowanie wyników dotychczasowych badań dotyczących Syberii. Tak powstała późniejsza najważniejsza książka naukowa Czaplickiej, *Aboriginal Siberia. A Study in Social Anthropology*, opublikowana w 1914 roku przez Clarendon Press (Czaplicka 1914a).

Prezentowana tu korespondencja ujawnia, jak bliskie kontakty łączyły Czaplicką z rosyjskimi uczonymi, nie tylko Szternbergiem, ale także Waldemarem Jochelsonem, Wierą Charuziną, Dmitrijem Anuczinem i Siergiejem Szirokogramowem. Prowadziła z nimi korespondencję, wysyłała im swoje książki i nadbitki artykułów, prosiła o ich prace i prenumerowała rosyjskie pisma naukowe. Jednak to Szternberg był jej głównym korespondentem i ekspertem od spraw syberyjskich, z którym konsultowała wiele kwestii. Jemu zawdzięczała większość zdjęć wykorzystanych w *Aboriginal Siberia* i z nim omawiała swój historyczno-geograficzny podział plemion syberyjskich (nie ustrzegło to jednak Czaplickiej przed krytyką Jochelsona, który najwyraźniej nie podzielał jej poglądów w tym względzie – patrz Iohel’son 1916). Ze Szternbergiem konsultowała też wybór terenu przyszłej ekspedycji. Od początku chciała badać Ewenków, ale pytała go o to, którymi konkretnymi ich grupami powinna się zająć. Z jej listów możemy się też dowiedzieć o przebiegu samej ekspedycji i różnych okolicznościach z nią związanych: o tym, jak zamierzała się kontaktować ze światem, i że wojna nie ograniczyła zakresu badań, ale negatywnie wpłynęła na sytuację finansową uczestników. Pod koniec pobytu na Syberii pisała, że dużo wysiłku poświęcili zgromadzeniu materiału lingwistycznego (zapisywanego w większości w językach rdzennych ludów), i że poznała trochę nienieckiego oraz ewenkijskiego, którego uczył ją Michaił Michajłowicz Susłow, były katecheta. Donosiła Szternbergowi, że dopiero na wiosnę 1915 roku dotarła do niej jej książka i prosiła, by on i Jochelson ją zrecenzowali, bo są ekspertami w tej dziedzinie (i – co należy dodać – znają angielski). Informowała też o tym, że planuje napisać kolejny tom, tym razem poświęcony antropologii fizycznej, gdzie chciała przedstawić wyniki

Fot. 2. M. Czaplicka i H. Hall w strojach Ewenków.
W: *My Siberian Year* (2016).

własnych pomiarów, a także wykorzystać te opublikowane w opracowaniach rosyjskich. Zamiar ten nie został jednak zrealizowany.

Po powrocie do Anglii nadal interesowała się sprawami Syberii oraz postęпами antropologii w językach słowiańskich. W piśmie „Folklore” miała dwa razy w roku zamieszczać raport na ten temat. Nic z tych planów jednak nie wyszło, zapewne dlatego, że nie dostarczano jej materiałów. Informowała też Szternberga o swoich sukcesach i aktywnościach: opublikowaniu „popularnej książki” *My Siberian Year* (Czaplicka 2016a); fizycznej pracy na angielskiej farmie, której się oddawała wraz ze swoimi uczennicami w zastępstwie mężczyzn służących w armii; o planach uczestnictwa w kolejnym zjeździe British Association for the Advancement of Science; o prowadzeniu wykładów z etnologii w Human Anatomy Department i intensywnej pracy pisarskiej, a także o pomysłach dalszych publikacji.

Mimo zabiegów Czaplickiej, by swoją pracą zainteresować rosyjskich uczonych, ukazały się jedynie trzy recenzje jej książek i kilka wzmianek. Jochelson

zrecenzował *Aboriginal Siberia* (Iohel'son 1916), a także odwoływał się do tej książki (Jochelson 1928: 15). Szirokogorow tylko wspominał o wyprawie badaczki w swych głównych pracach na temat Ewenków (Shirokogoroff 1929, 1935). Do tej skromnej listy trzeba jeszcze dodać dwie recenzje *Turks of Central Asia* (Zaharov 1924; Bartold 1925). I to właściwie wszystkie reakcje rosyjskich uczonych na działalność Czaplickiej. Później jej dorobek uległ zapomnieniu⁴.

Postać antropolożki rosyjskim czytelnikom przypomniał dopiero Aleksiej Rieszetow w artykule poświęconym pracy Czaplickiej o Nikołaju N. Mikłucho-Makłaju (Rešetov 2010). Podał jej biogram, wyjaśnił relacje pomiędzy Czaplicką i rosyjskimi etnografami. Nie relacjonował szczegółowo listów do Szternberga, ponieważ zamierzał je wydać z komentarzami. Niestety, artykuł ukazał się już po śmierci Rieszetowa, a plan publikacji listów nie został zrealizowany. Z artykułu wynika też, że badacz poszukiwał korespondencji Czaplickiej z Jochelsonem, ale jej nie znalazł. Nie znał najwyraźniej brytyjskich źródeł archiwalnych, odsłaniających kulisy planów finansowania jej ekspedycji przez rosyjskie instytucje naukowe, z których niestety nic nie wyszło⁵.

Kolejnymi publikacjami w języku rosyjskim są artykuły Jurija Klicenki, zamieszczone w internetowym czasopiśmie poświęconym historii Syberii „Sibirskaa zaimka” (Klicenko 2014a) i piśmie „Ilken”, wydawanym po rosyjsku oraz w kilku rdzennych językach Syberii (Klicenko 2014b).

Listy Czaplickiej do Szternberga były pisane po rosyjsku (oprócz pierwszej kartki), w poprawnej rusczyźnie, oprócz kilku błędów językowych. Zostały przetłumaczone, a zapis ujednolicony graficznie. W nawiasach kwadratowych umieszczono informacje pochodzące od redaktorek. Tytuły rosyjskie zostały podane w polskiej transliteracji. Autografy listów znajdują się w petersburskiej filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk (f. 282, o. 2, j.ch. 308).

*

[kartka pisana po angielsku z nadrukiem „Somerville College, Oxford”]

5 VI 1912

Czwartkowe zebranie antropologiczne jest otwarte i nie są potrzebne żadne bilety. Odbędzie się w Muzeum Uniwersyteckim o 20.30⁶. Proszę łaskawie poinformować o tym swojego towarzysza⁷. Mam nadzieję Pana tam spotkać.

M.A. Czaplicka

⁴ Na temat recepcji prac Czaplickiej w etnografii rosyjskiej: patrz Kubica 2015.

⁵ Szerzej na ten temat: Kubica 2015.

⁶ Wzmiankowane przez Czaplicką spotkanie miało mieć miejsce w Oksfordzie w Pitt Rivers Museum 6 czerwca, po kongresie amerykańskim, ale nie wiadomo, czego miało dotyczyć.

⁷ Chodzi o Waldemara Jochelsona.

*

[list pisany na papierze z nadrukiem „58 Torrington Square, London, W.C.”]

26 VIII 1913

Szanowny Panie,

Byłabym Panu bardzo wdzięczna, gdyby mógł mi Pan przesłać nadbitkę Pana artykułu o Gilakach [Niwchach] z „Étnografičeskogo obozrenia”⁸. Bardzo interesuje mnie układ rodzinny Gilaków, który znam jedynie ze Schrenka⁹. Chciałabym również spytać Pana, czy opinia o migracji Gilaków z północy na południe (na Sachalinie) jest uzasadniona?

Mam nadzieję pojechać z Oksfordu na Syberię przyszłą wiosną, jednak nie mam przygotowanego jeszcze planu podróży. Dobrze zna Pan Syberię, czy zatem mógłby mi Pan podpowiedzieć, jakie tereny będą najlepsze dla moich badań? Czy ktoś nie wybiera się obecnie na Syberię? Bardziej interesują mnie stosunki Paleoazjatów z Mongoło-Turkami niż z Amerykanami¹⁰. Zatem obszar między Jenisejem a Leną pociąga mnie najbardziej. Piszę o tym także Panu Jochelsonowi.

Mam nadzieję, że mój list nie przysporzy Panu kłopotu.

Z wyrazami szacunku

M.A. Czaplicka

*

[list pisany na papierze z nadrukiem „Somerville College, Oxford”]

12 XI 1913

Szanowny Panie,

Nie mogłam wcześniej odpisać na Pański uprzejmy list, ponieważ czekałam na rozwiązanie kwestii mojego wyjazdu na Syberię. Teraz jestem już mniej więcej przekonana o pomocy ze strony Oksfordu, a także być może Moskwy (Prof. Winogradow¹¹ stara się o to). Szczególnie interesują mnie Tunguzi [Ewenkowie], czytam i zaznajamiam się z pracami o nich na tyle, na ile pozwalają mi na to moje obowiązki, [bo] chciałabym skończyć książkę o Syberii (*Preliminary Survey*)¹², zanim wyjadę z Anglii, t.j. w styczniu-lutym, a poza tym mam różne zajęcia.

Najpierw będę w Petersburgu i mam nadzieję spotkać się z Panem, a także odwiedzić muzea. (Zdaje się, iż będę musiała napisać dla Oksfordu o rosyjskich muzeach odnośnie do Syberii). Cel mojej wyprawy na Syberię jest dwójaki: a) przywiezienie kolekcji

⁸ Chodzi o artykuł: Šternberg 1894.

⁹ Leopold von Schrenck (1826-1894), niemiecko-bałtycko-rosyjski zoolog, geograf i etnograf.

¹⁰ Nie chciała zatem powielać badań prowadzonych przez Jesup North Pacific Expedition, którą właśnie najbardziej interesowały relacje między najstarszymi ludami Syberii i Ameryki Północnej.

¹¹ Paweł Winogradow (Paul Vinogradoff, 1854-1925) – wybitny rosyjsko-brytyjski historyk prawa i mediewista. Do 1902 r. pracował na Uniwersytecie Moskiewskim, a po konflikcie z władzami wyemigrował do Anglii i wykładał w Oksfordzie.

¹² Chodzi o książkę *Aboriginal Siberia* (Czaplicka 1914a).

muzealnej, b) badania nad społeczną (kulturową) sferą życia Tunguzów. Jeśli będzie to możliwe, wykonanie pomiarów antropometrycznych: ja – kobiet, a Anglik, który będzie ze mną – mężczyzn, być może zrobimy to w drugiej kolejności. Nie mogę bez Pana rady zdecydować, którymi dokładnie Tunguzami chciałabym się zająć. Bo będę musiała nauczyć się jednego dialektu lepiej niż innych. Dlatego chciałabym Pana spytać, czy zostały opublikowane wzory tunguskich dialektów, które zostały przekazane przez Centr[alny] Kom[itet] Statystyczny do Muzeum Azjatyckiego Cesarskiej Akademii? Patkanow w *Opyte geografii i statistiki tungusskih plemen Sibiri* z 1906 roku pisze o tym¹³. Co do Jenisejskich Ostiaków [Ketów], to interesuje mnie jedna rzecz: Czy można nazwać ich najstarszymi mieszkańcami Syberii? Wydaje mi się, że tak?

Mój podział (Paleo-Siberians & Neo-Siberians¹⁴) będzie historyczno-geograficzny, wydaje mi się, że to jak na razie jedyna możliwość, ponieważ klasyfikacja lingwistyczna i rasowa jest póki co nieprzydatna. Bardzo Panu dziękuję za prace o Gilakach. Jedna z nich (*Gilâki*) szczególnie przydała mi się do mojego odczytu w British Association [for the Advancement of Science] we wrześniu, który prześlę Panu, jak tylko zostanie wydrukowany (*The Influence of Environment upon the Religious Ideas and Practices of Aborigines of Northern Asia*¹⁵).

Ponieważ w mojej książce będzie niewielka bibliografia autorytetów, na które najczęściej się powołuję, czy nie byłby Pan uprzejmy odpowiedzieć na moje pytania, które załączam¹⁶.

Proszę wybaczyć mi tak długi list.

Ze szczerym szacunkiem

M.A. Czaplicka

*

[kartka pisana z Londynu]

19 V 1914

Ostatecznie przyjadę do Petersburga. Postaram się złapać w Warszawie wieczorny pociąg, aby nie tracić czasu. Mój warszawski adres to Aleje Ujazdowskie 17, będę tam tylko przez 2 dni. Wyjeżdżam stąd pojutrze. Z Petersburga pojadę prosto do Moskwy. Poślę Panu Jochelsonowi telegram, kiedy dokładnie będę, na wypadek gdyby któryś z Panów mógł być na stacji. Najprawdopodobniej zatrzymam się w hotelu Europejskim. Dziękuję za fotografie¹⁷.

M.A. Czaplicka

Serdecznie dziękuję za Pański czarująco rzeczowy list.

¹³ Patrz Patkanov 1906.

¹⁴ Chodzi o jej podział na ludy, które osiedliły się na Syberii wcześniej, czyli paleosyberyjskie (np. Czucucze, Jugagirzy, Koriacy) oraz te, który przybyły tam później, czyli neosyberyjskie (np. Jakuci, Ewenkowie).

¹⁵ Chodzi o artykuł: Czaplicka 1914b.

¹⁶ Na końcu *Aboriginal Siberia* Czaplicka zamieściła kilka biogramów badaczy Syberii, z których wynikało, że prawie wszyscy byli zesłańcami politycznymi z długoletnim stażem pobytu w tym kraju. Co ciekawe, akurat biogram Szternberga nie zawiera tej informacji. Najprawdopodobniej Czaplicka opierała się na tym, co jej przysłał Szternberg, który widocznie wolał o tym nie pisać.

¹⁷ Chodzi o zdjęcia, które Czaplicka wykorzystwała w *Aboriginal Siberia*.

Mój adres w Warszawie (od 22 do 24): Aleje Ujazdowskie 17. W Moskwie (24-2?) dla W.W. Bogdanowowa, aby mi przekazał, w Krasnojarsku – poste-restante. Dziękuję także za obiecane zdjęcia.

Ze szczerym szacunkiem

M.A. Czaplicka

58, Torrington Square, London W.C. 15 V 1914.

*

Jenisejsk, 27 V 1914.

Szanowny Dr Szternberg,

Przepraszam Pana, że wysyłam Panu ten list tak późno i na brudno. Napisałam do Pana Paszkowskiego i zorganizowałam z naszym zaprzyjaźnionym angielskim agentem¹⁸ z Krasnojarska, aby pomógł mu znaleźć nas w Tolcziku. Jest z nami bardzo dobry pomocnik¹⁹, który wiele wie na temat życia tubylców (*inorodcov*)²⁰, tak więc nasza podróż może być udana.

Chciałabym podziękować Panu i Pańskim ludziom w Petersburgu za serdeczny stosunek do mnie w czasie mojej wizyty. Po pobycie w Petersburgu Moskwa wydała mi się martwa, choć tu również są dobrzy ludzie, jak chociażby prof. Anuczyn²¹, wspaniały człowiek. Mój obecny adres to Konsulat Norweski w Krasnojarsku, skąd przesyłane będą do nas listy i przesyłki parowcami handlowymi. Póki co nie myślę o zimie, być może uda mi się pojechać nad jezioro Jessej²².

Ze szczerymi podziękowaniami

M.A. Czaplicka

*

Wieś Monastyrskoje na Jeniseju, 3 IV 1915 starego stylu²³.

Szanowny Doktorze Szternberg,

Szykujemy się do drogi powrotnej po prawie rocznych badaniach nad tubylcami zamieszkującymi ten kraj. Wieści o wojnie, choć ograniczyły nas materialnie, jednak

¹⁸ Chodzi prawdopodobnie o Gunnara Christensena, sekretarza norweskiego konsulatu i jednocześnie przedstawiciela Syberyjskiej Kompanii Handlowej.

¹⁹ Chodzi o Wasilija Korobiennikowa, który, mimo iż nie znał żadnego języka rdzennej ludności, uważał się za przewodnika i tłumacza ekspedycji.

²⁰ Słowo *inorodcy* oznacza rdzennych mieszkańców Syberii. Był to termin według rosyjskiego prawa formalnie stosowany do przedstawicieli większości narodowości niesłowiańskich w całym kraju, używali go także etnografowie do oznaczenia przedmiotu swoich badań.

²¹ Dmitrij Anuczyn (1843-1923), rosyjski antropolog i geograf, który objął pierwszą katedrę antropologii fizycznej na Uniwersytecie Moskiewskim, później przemianowaną na Katedrę Geografii i Etnologii; kierował nią do 1917 r. Założył moskiewskie Muzeum Antropologiczne, Etnograficzne i Geograficzne.

²² Udało się tam dotrzeć Czaplickiej i Hallowi w lutym 1915 r.

²³ Czyli 16 kwietnia 1914 r. nowego stylu.

nie przerwały naszej pracy, tyle że zostało nas tylko dwoje, Amerykanin Mr. Hall²⁴, ja i przewodnik, którym ostatnio była tunguzka kobieta²⁵. Właśnie wróciliśmy z tundry od limpijskich, pankagirskich i turyjskich Tunguzów. Prawie nie widzieliśmy Czapogirów²⁶. Moglibyśmy zorganizować wyjazd do nich i pobyc tam jakiś czas, jednak w tym momencie brakuje nam pieniędzy i, prawdę mówiąc, chcemy już niebawem przystąpić do pracy związanej z obecnym czasem wojennym, nie zaś pracować nad antropologią do końca wojny. Jednak zostało jeszcze sporo do zrobienia, aby zakończyć pracę związaną z wyprawą. Jeszcze robimy prace związane z językiem i inne z tubylcami, którzy [tu] są w przejeździe. Pracujemy nad kolekcją i porządkujemy nasze materiały, ponieważ w Moskwie lub Piotrogradzie rozjedziemy się z moim towarzyszem. Stąd tanim sposobem udamy się na południe, a więc pierwszym parowcem za około 5-6 dni. Kolekcje wieziemy do Oksfordu i Filadelfii²⁷. Moskwa obiecała do mnie napisać, zamiast tego nadeszło zamówienie z muzeum monachijskiego, które teraz oczywiście zostało odrzucone. Bardzo chciałabym porozmawiać z Pana specjalistą od języka tunguzkiego, z którym nie zdążyłam zobaczyć się wcześniej²⁸. Trochę zapoznałam się z tym językiem, a także w pewnym stopniu z samojezdkiem (jurackim) [nienieckim]. Niektóre historie zapisywałam w tych językach. A propos tunguzkiego. Zanim pojechaliśmy do tundry, brałam lekcje tunguzkiego u jednego pana, Susłowa, który był misjonarzem wśród Tunguzów, a teraz został kupcem²⁹. Jako nauczyciel nie był zbyt dobry, bo chciał uczyć wszystkiego w ramach rosyjskiej gramatyki, której tak naprawdę nie znał. Ale język mówiony zna dobrze, i nawet opracował słownik³⁰, który chce Panu zaoferować. Ja tego słownika nie widziałam, bo on chce za niego 500 rubli, których nie mogłabym mu dać. Jeżeli Państwo dogadacie się a propos ceny, a też jeżeli Pan zechce podjąć ryzyko kupowania rzeczy niewidzianej, to jestem pewna, że tam (w tym słowniku) jest wiele materiału. Ja mu proponowałam, że wezmę jego pracę i będę się starała, żeby ktoś ją wydrukował, ale pan Susłow chce otrzymać za nią pieniądze. Więc podałam mu Pana adres.

Kilka dni temu dostałam moją książkę (*Aboriginal Siberia*, Oxford Univ. Press). Przed wojną, jeszcze w Anglii, poleciłam, żeby Panu i Panu Jochelsonowi posłano po jednym egzemplarzu. Czy otrzymał [ją] Pan, czytał i czy może Pan napisać o niej w rosyjskich czasopiśmie? Wy dwaj lepiej od innych (czyli Anglików) możecie zrecenzować taką rzecz. Książka wyszła nie w porę, a tyle kosztowała trudu. Oprócz raportu z naszych rocznych badań chciałabym także przygotować kolejny tom mojej *Aboriginal Siberia – A Study in Physical Anthropology*. Z tych rejonów (Samojedzi, Dołganie, Tunguzi) mamy także pomiary, a poza tym chcę wykorzystać rosyjskie prace na ten temat. Wszystko to

²⁴ Henry Usher Hall (1876-1944) był amerykańskim nauczycielem, który kontynuował w Anglii studia w London School of Economics, gdzie poznał Czaplicką. Towarzyszył jej później w wyprawie na Syberię jako wysłannik University of Pennsylvania Museum, a po powrocie do Ameryki pracował tam kilkanaście lat.

²⁵ Tą towarzyszką Czaplickiej była Miczycha, czyli Pielagieja Chukoczar; jej mężem był zesłaniec Aleksandr Mickij, a dziadem – szaman Langa (patrz Kubica 2015).

²⁶ Chodzi o cztery najważniejsze klany ewenkijskie na tamym terenie.

²⁷ Kolekcję syberyjską badacze rozdzielili między dwie instytucje, które reprezentowali: Pitt Rivers Museum w Oksfordzie i Pennsylvania University Museum w Filadelfii.

²⁸ Mogło chodzić o Siergieja Szirokogorowa.

²⁹ Chodzi o Michaiła Michajłowicza Susłowa (1869-1929), syna misjonarza, który sam był katechetą i znał język ewenkijski tak dobrze jak rosyjski.

³⁰ Słownik Susłowa znajduje się w Krasnojarskim Muzeum (sygn. KKM 8119-1/PI 319, ACMK).

jednak prawdopodobnie po wojnie. Z Krasnojarska, jeśli będzie możliwość, pojedę na kilka dni do Minusińska. Mój kolejny adres to: Konsulat Norwegii w Krasnojarsku, potem na ręce Pani Charuziny (Wiery)³¹ w Moskwie.

Z najlepszymi życzeniami i pozdrowieniami

M.A. Czaplicka

[przypis na pierwszej stronie:] W tym roku mróz był niebywały, choć byliśmy wtedy już nie przy samym ujściu Jeniseju, to jednak za kołem polarnym.

*

Somerville Coll. Oxford, 17 X 1915

Czy byłby Pan uprzejmy powiadomić mnie, czy otrzymał Pan moją książkę, którą wysłałam z Londynu dwa miesiące temu? Będę Panu bardzo wdzięczna, jeśli przyśle mi pan jej *reviews*, jeśli ma Pan jakiegoś. Mam potwornie dużo pracy na głowie.

Z serdecznym pozdrowieniem

M.A. Cz

*

Somerville College Oxford, 14 I 1916

Szanowny Doktorze Szternberg,

Ogromne dzięki za książkę *Anuczina* na temat Jenisejskich Ostiaków³². Pozwolę sobie wysłać Panu dziś telegraficznie 25 rubli i pozwolę sobie prosić Pana o wysłanie dwóch tomów, przygotowanych przez Kolonialny Komitet ds. Syberii, zdaje się w 1914 lub 1915 roku. Niestety nie mogę zamówić tutaj, bo nie znam tytułu ani wydawcy. Moja książka (popularna) wkrótce będzie ukończona³³. Przepraszam, że Pana kłopotczę.

Z pozdrowieniami

M.A. Czaplicka

*

25 II 1916

Szanowny Doktorze Szternberg,

Niech będzie Pan łaskaw napisać kilka słów, jak tylko otrzyma Pan ten list. Czy otrzymał Pan poprzedni list, w kt[órym] dziękuję Panu za *Anuczina* (*Enisejskie ostaki*)

³¹ Chodzi o Wierę Charuzinę (1866-1931), wybitną rosyjską etnografkę, pierwszą kobietę profesora tej dyscypliny.

³² Chodzi o pracę kolejnego *Anuczina*, Wasilija (Anučin 1911).

³³ Chodzi o trawelog *My Siberian Year* (Czaplicka 1916).

i proszę o wysłanie publikacji Komitetu Kolonialnego, chyba z 1914, chyba 2 tomy? I jeśli są jakieś nowe wydawnictwa tego komitetu, jak również mapy Syberii.

Nie wiem, czy drukowaliście w Akademii coś nowego o Syberii³⁴. Kilka tygodni temu wysłałam telegraficznie przez Bank Rosyjski Handlu Zagranicznego na Pana konto 25 rubli na pokrycie kosztów, jednak nie wiem, czy to wystarczy i czy Pan je otrzymał? Bardzo przepraszam Pana za kłopot, jednak będąc specjalistką od Syberii muszę śledzić wszystkie nowe prace. Zakończyłam popularną książkę o wyprawie *My Siberian Year*, jak tylko będzie wydrukowana prześlę ją Panu. Obecnie pracuję nad materiałami z wyprawy, jednak inne zajęcia trochę mi w tym przeszkadzają.

Ze szczerymi pozdrowieniami

M.A. Czaplicka

*

Dr Leo Sternberg
Imp[erial] Academy of Science
Petrograd
Russia

Bardzo dziękuję za Potanina³⁵. Jak tylko moja popularna książka *My Siberian Year* ukaże się w sprzedaży, prześlę ją Panu. Proszę napisać o Pańskiej pracy; bardzo mi się ona podoba. Wczoraj wysłałam więcej pieniędzy na inne książki Komitetu Kolonialnego.

Raz jeszcze dziękuję

M.A. Czaplicka

Oxford 17 VII 1916.

*

22 VI 1916

Szanowny Doktorze Szternberg,

Dostałam właśnie Pański list z 13 maja i dwa rachunki na 27,5 rubla. Rachunki te nie zawierają opłat pocztowych, mam nadzieję, że podliczy Pan te opłaty i weźmie z kolejnych przesłanych pieniędzy.

³⁴ Szternberg był redaktorem wydawanego w Sankt-Peterburgu czasopisma „Izvestiâ russko-go komiteta dlâ izučeniâ Srednej i Vostočnoj Azii v istoričeskom, arheologičeskom, lingvističeskom i etnografičeskom otnošeníâh”.

³⁵ Prawdopodobnie Czaplickiej chodziło o tom jubileuszowy dla uczczenia Grigorego Potanina (Potanin 1915), bo sam Potanin już wtedy raczej większych prac nie publikował.

Mówi Pan w swoim liście, że książki o antropologii Syberii są zbyt ciężkie i poczta nie chce ich przyjąć, ale mam nadzieję, że po jednej książce będzie można przesłać. Proszę jednak się nie trudzić i posłużyć księgarnią. Podczas opracowywania moich materiałów książki te (Komitetu Kolonialnego, dwie książki Iwanowskiego, Czepurkowskiego i T. Grincewicz³⁶), potrzebne mi są tak szybko, jak to tylko możliwe. Jeśli zostaną Panu jeszcze pieniądze, proszę opłacić dla mnie prenumeratę [czasopism] „Antropologiczski Żurnal” i „Živaâ starina”³⁷ (włącznie z ostatnim numerem, w którym jest artykuł Jochelsona o mojej książce). Przepraszam za ciągle kłopotanie Pana. Przechodzę do kolejnych spraw.

Dwa razy do roku będę pisać przeglądy prac antropologicznych i etnologicznych powstających w językach słowiańskich. Tak się składa, że znam te słowiańskie języki (rosyjski, czeski, polski i bułgarski), w których drukuje się literaturę etnologiczną, jednak bez pomocy słowiańskich antropologów pracę trudno byłoby wykonać. Robię to oczywiście z miłości do tematu i myślę, że ludzie Zachodu powinni w końcu poznać uczonych słowiańskich. Przeglądy te będą drukowane w londyńskim „Folklore”. Być może uda się także coś publikować w rosyjskim dodatku do „Timesa”, z którym współpracuję³⁸. Teraz na temat pracy Pana o kulcie bliźniaków³⁹; tak jak Panu pisałam sprawozdanie z niej będzie w przyszłym kwartale, jeśli chce Pan ją przetłumaczyć, mogę znaleźć gorliwą tłumaczkę na miejscu; ale do końca wojny wydawca raczej się nie znajdzie.

Oferowano mi bardzo dobre zajęcia w Ameryce, ale później nasz lektor antropologii etnologicznej poszedł na wojnę i zajęłam jego miejsce, poza tym jestem tutorką w kolegium Lady Margaret Hall. Dużo drobnych spraw, poza wyżej wymienionymi, przeszkadza mi w opracowaniu materiałów naukowych z wyprawy, więc raczej nie będą gotowe wcześniej niż za 6-8 miesięcy. Szkoda, że antropologiczne pomiary Szirokogorowa⁴⁰ ani Pańskie Goldów [Nanajów] nie zostały opublikowane. Mało jest materiałów do porównania. Moja popularna książka na temat Syberii nareszcie będzie wydrukowana w połowie lipca, od razu prześlę ją Panu i Jochelsonowi.

Część wakacji będę pracować na farmie, razem z moimi uczennicami, zastępując mężczyzn, kobiety są obecnie bardzo ważnymi pracownikami. We wrześniu odbędzie się kongres British Association [for the Advancement of Science] z Marettem jako prezydentem sekcji antropologicznej, zapewne będzie bardzo ciekawie.

Proszę zrobić wszystko, co możliwe w sprawie książek i wybaczyć mi, że ciągle Pana niepokoję.

Pozdrawiam

M.A. Czaplicka

[dopisek:] Ma Pan jakieś wiadomości od Szirokogorowych?

³⁶ Czaplicka prosiła o następujące książki: Ivanovskij 1911; Čepurkovskij 1912 oraz o jakąś pracę J. Talko-Hryncewicza.

³⁷ Były to dwa najstarsze rosyjskie pisma etnograficzne.

³⁸ Czaplicka opublikowała tam kilka artykułów o swojej ekspedycji i rosyjskim folklorze.

³⁹ Chodzi o pracę: Šternberg 1916.

⁴⁰ Siergiej Szirokogorow (1887-1939) – rosyjski antropolog, wybitny badacz Ewenków; po rewolucji wyemigrował do Chin.

*

25 X 1916

Szanowny Doktorze Szternberg,

Jestem Panu serdecznie zobowiązana za wszystkie starania i kłopoty związane z wysyłaniem książek. Do tej pory otrzymałam wszystko, o czym wspominał Pan w swoich listach, włącznie z katalogiem o studiach geografii, poza książkami Komitetu Migracyjnego, które mam nadzieję dotrą wkrótce, jeśli tylko rosyjska i angielska poczta pomogą nam tak, jak obiecały.

Odnosnie do Oriental School⁴¹, to natychmiast napisałam im, aby poinformowali mnie o swoich nowych planach, choć wiem, że do zakończenia wojny nic definitywnego się nie wydarzy poza programami itp. Mimo to wszystkie tego typu rzeczy, które tylko będą drukowane wyślę Panu do Akademii.

Odnosnie do mojej książki; wysłałam jeden egzemplarz przedstawicielowi „Times”, a w Piotrogradzie jednak do tej pory go nie otrzymał. Dlatego nie wysyłałam Panu; mimo tego jeszcze raz spróbuję szczęścia i napiszę do mojego wydawcy, aby jak najszybciej wysłał Panu *My Siberian Year*. Proszę powiadomić mnie, kiedy ją Pan otrzyma. Poza tym za 3 dni prześlę Panu książkę, do której także napisałam artykuł, chodzi o *Soul of Russia*⁴². Świetna książka. Jeśli zobaczy Pan cokolwiek w rosyjskiej prasie na temat moich prac (powiedział Pan, że czytał o mojej książce); niech będzie [Pan] uprzejmy wysłać mi wycinek z nazwą i datą gazety. Załączam wycinki z recenzjami z mojej książki w gazetach angielskich. Prowadzę tu zajęcia z etnologii w Human Anatomy Departament i także dość dużo piszę. Jeśli będzie Pan miał artykuł dla „Folk-Lore Journal”, przegląd etnologicznych prac moskiewskich i pietrogradzkich lub coś w tym stylu, niech Pan przyśle mi je, proszę. Poprawię język angielski (w tym roku na tłumaczenia nie mam czasu) i zamieszczę je w „Folk-Lore”, gdzie poprosili mnie o śledzenie słowiańskich spraw. Mam też napisać wprowadzający artykuł o Słowianach w „Encycl[opaedia] of Religion & Ethics” Dr. Hastingsa⁴³. Czy jest Pan w jej posiadaniu? Jeszcze raz proszę przyjąć moje serdeczne podziękowania. Będę Panu przysyłać wszystko, co może Pana zainteresować z angielskiej literatury, a Pana proszę o zachowanie mnie *au courant* z Pana pracami.

M.A. Czaplicka

[dopisek:] Tak, to ja wysłałam Mareta, i przyślę jeszcze mój odczyt dla British Association, kiedy będzie drukowany.

⁴¹ Chodzi o School of Oriental Studies, powstała w 1916 r. publiczną uczelnię badawczą (od 1938 r. nosi nazwę School of Oriental and African Studies, SOAS).

⁴² Chodzi o artykuł: Czaplicka 1916b.

⁴³ Chodzi o encyklopedię: Hastings, ed., 1908-1927. Czaplicka opublikowała tam kilka artykułów o ludach syberyjskich i Słowianach.

*

23 XI 1916

Szanowny Doktorze Szternberg,

W końcu przysły książki o Syberii wysłane przez Pańską [---]⁴⁴. Ogólnie [---] wygład dzięki bardzo starannemu opakowaniu. Przesyłam Panu moje ogromne, serdeczne podziękowania za Wasze prace. Niech będzie Pan uprzejmy napisać, czy otrzymał Pan moją książkę *My Siberian Year*, a kiedy dowiem się, że Pan ją otrzymał, prześlę także Jochelsonowi. Jeśli zostały Panu jeszcze jakieś pieniądze [---] chciałabym dostać „Zemleved[enie]” i „Antr[opologičeskij] Žur[nal]”. Niebawem prześlę Panu broszurę o Ostiakach itp.⁴⁵

Jeszcze raz bardzo Panu dziękuję.

Wiele błędów w tych książkach Komitetu Kol[onialnego].

Przyjacielskie pozdrowienia

M.A. Czaplicka

* * *

Bardzo serdecznie dziękujemy pracownikom petersburskiej filii Archiwum Rosyjskiej Akademii Nauk za pomoc w odszukaniu tej korespondencji. Dziękujemy także za współpracę Zbigniewowi Jasiewiczowi, Janowi Kotarbie i Jurijowi Klicence.

LITERATURA

Anučin V.

1911 *Enisejskie ostâki*, Moskwa: Tipo-litografiâ tovarišestva I.N. Kušnerova.

Bartold W.W.

1925 (rec. z:) M.A. Czaplicka, *The Turks of Central Asia in History and at the Present Day* (1918), „Zapiski Kollegii vostokovedov pri Aziâtskom muzeje AN SSSR” 1, s. 506-511.

Čepurkovskij E.M.

1912 *O klassifikaciâh čelovečeskich ras i nekotoryh zadačah antropologii v Rossii: (Po povodu rabot A.A. Ivanovskogo)*, Moskwa: Tipografiâ Imperatorskogo Moskovskogo Universiteta.⁴⁴ Brak fragmentu kartki.⁴⁵ Chodzi zapewne o nadbitkę jej artykułu w encyklopedii pod red. Hastingsa.

Czaplicka M.

- 1914a *Aboriginal Siberia. A Study in Social Anthropology*, Oxford: Clarendon Press.
- 1914b *The Influence of Environment upon the Religious Ideas and Practices of Aborigines of Northern Asia*, „Folklore” 25, s. 34-54.
- 1916a *My Siberian Year*, London: Mills & Boon.
- 1916b *The Siberian Colonist or Sibriaks*, w: W. Stephens (ed.), *The Soul of Russia*, London: Macmillan, s. 123-131.

Hastings J. (ed.)

- 1908-1927 *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Edinburgh: T & T Clark.

Ivanovskij A.A.

- 1911 *Ob antropologičeskikh klassifikaciáh*, Moskva: Tipografiá P.P. Rábušinskogo.

Iohel'son V.I.

- 1916 *Inorodčeskaâ Sibir', issledovaniâ v oblasti social'noj antropologii* (rec. z: M.A. Czaplicka, *Aboriginal Siberia, a Study in Social Anthropology*), „Živaâ starina. Periodičeskoe izdanie Imperatorskogo Russkogo geografičeskogo Obšestva” 24: 3, s. 317-321.

Jochelson W.

- 1928 *Peoples of Asiatic Russia*, New York: American Museum of Natural History.

Kan S.

- 2009 *Lev Shternberg: Anthropologist, Russian Socialist, Jewish Activist*, Lincoln: University of Nebraska Press.

Klicenko J.

- 2014a *Odin god v Sibiri: k stoletiu enisejskoj èkspedicii Marii Čaplickoj*, <http://zaimka.ru/klitsenko-czaplicka/> (20.06.2015).
- 2014b *Odin god v Sibiri: k stoletiu enisejskoj èkspedicii Marii Čaplickoj*, „Ilken” 4 (177), s. 16-21.

Kubica G.

- 2006 *Siostry Malinowskiego, czyli kobiety nowoczesne na początku XX wieku*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- 2013 *Maria Czaplicka i jej syberyjska wyprawa*, w: M. Czaplicka, *Mój rok na Syberii*, przeł. H. Kossak-Nowocień, Toruń: Muzeum Etnograficzne w Toruniu, s. 7-41.
- 2015 *Maria Czaplicka, pleć, szamanizm, rasa. Biografia antropologiczna*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Patkanov S.

- 1906 *Opyt geografii i statistiki tungusskikh plemen Sibiri: na osnovanii dannyh perepisi naseleniâ 1897 g. i drugih istočnikov*, Sankt-Peterburg: Slovo.

Potanin G.

- 1915 *Sbornik k 80-letiu so dnâ roždeniâ Grigoriâ Ivanoviča Potanina*, Tomsk: Tipo-litografiâ Sibirskogo tovarišestva pečatnogo dela.

Rešetov A.M.

- 2010 *M.A. Čaplickaâ i ee stat'â "Žizn' i deâtel'nost' N.N. Mikluho-Maklaâ"*, w: E.V.Revunenková (red.), *Avstraliâ, Okeaniâ i Indoneziâ v prostranstve vremeni i istorii: Stat'i po materialam Maklaevskikh čtenij 2007-2009*, Sankt-Peterburg: Rossijskaâ akademiâ nauk, Muzej antropologii i ètnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera), s. 22-31.

Shirokogoroff S.M.

1929 *Social Organization of the Northern Tungus*, Shanghai: The Commercial Press.

1935 *Psychomental Complex of the Tungus*, London: K. Paul.

Skowron-Markowska S.

2012 *Z Oksfordu na Syberię. Dziedzictwo naukowe Marii Antoniny Czaplickiej*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Šternberg L.

1894 *Giláki*, „Ètnografičeskoe obozrenie” 1, s. 1-42; 2, s. 19-55.

1916 *Antičnyj kul't bliznecov pri svete ètnografii*, „Sbornik Muzeâ antropologii i ètnografii” 3, s. 13-189.

Zaharov A.

1924 (rec. z:) *M.A. Czaplicka, The Turks of Central Asia in History and at the Present Day* (1918), „Novyj Vostok ” 5, s. 428-429.